

Łukasz Wojcieszak
Politechnika Świętokrzyska
lwojcieczak@tu.kielce.pl

Między stagnacją a rozwojem – problemy rozwoju gospodarczego Białorusi

*Between stagnation and development
– problems of economic development in Belarus*

Streszczenie:

Artykuł jest próbą analizy sytuacji gospodarczej Białorusi na tle dokonujących się w tym państwie przemian. W tym kontekście ukazuje kondycję białoruskiej gospodarki, uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne. W tym ostatnim aspekcie przedstawiony został niezwykle istotny wpływ Rosji na przemiany gospodarcze na Białorusi, a także rola inwestycji z Zachodu. Zaprezentowane rozważania dotyczące stanu białoruskiej gospodarki oraz wprowadzonych reform pozwalają na nakreślenie przyszłości białoruskiej gospodarki. Wydaje się, że w przewidywalnej przyszłości dotychczasowy model systemu gospodarczego zostanie utrzymany, choć może wzrosnąć ilość inwestycji, a także w pewnym stopniu zwiększy się sfera wolności w gospodarce.

Słowa kluczowe: Białoruś, Rosja, rozwój gospodarczy

Summary:

The aim of this paper is to describe the economic situation of Belarus in the context of changes taking place in this country. The author presents the condition of the Belarusian economy against the ongoing changes. He describes the extremely significant impact Russia has on the economic transformation in Belarus, as well as the role of the investments from the Western countries. The author first analyses the state of the Belarusian economy as well as the introduced reforms and then he outlines the future of the Belarusian economy. It seems that in the foreseeable future the existing model of economic system will be maintained, although the number of investments and to some extent the liberalization of the economy may increase.

Keywords: Belarus, Russia, stagnation, economic development, economic liberalization

1. Wstęp

Problem przemian gospodarczych, zachodzących na Białorusi stanowi interesujący, choć stosunkowo rzadko podejmowany temat opracowań zarówno o charakterze naukowym, jak i publicystycznym. Niniejsze opracowanie stawia sobie za cel nakreślenie specyfiki białoruskiej gospodarki oraz ukazanie charakteru przemian, które determinują polityczne wybory dokonywane przez władze tego państwa.

Dla właściwego nakreślenia tak sytuacji gospodarczej, jak i politycznej, która istnieje na Białorusi, niezbędne jest zrozumienie skomplikowanych relacji, łączących to państwo z Federacją Rosyjską. Dla władz w Moskwie Białoruś pozostaje tzw. bliską zagranicą, a więc należy do grupy państw wchodzących w skład carskiej Rosji oraz ZSRR, które należą do rosyjskiej strefy wpływów.

Opracowanie stanowi próbę nakreślenia sytuacji gospodarczej Białorusi na tle dokonujących się w tym państwie przemian. W tym kontekście należy zadać pytanie o kondycję białoruskiej gospodarki. Istotne jest również ukazanie wpływu Federacji Rosyjskiej na gospodarkę Białorusi. Nie mniej ważne jest pytanie o przyszłość białoruskiej gospodarki.

2. Specyfika białoruskiej gospodarki

Białoruski model gospodarczy jest określany mianem „rynkowego socjalizmu” lub modelu „nakazowo – rozdzielczego z elementami rynkowymi”¹. Jeszcze inne określenie to „gospodarka rynkowa zorientowana społecznie”² (prezydent Aleksander Łukaszenka głosił, że jego celem jest budowa na Białorusi tzw. rynkowego socjalizmu)³. Jak udowodniał Leonid Złotnikow, we współczesnej Białorusi nie funkcjonuje społeczna gospodarka rynkowa, gdyż nie istnieje tam wolna gospodarka rynkowa. Najważniejsze formy interwencjonizmu państwowego, obecnego na Białorusi to: ograniczenia proporcji produkcji oraz regulacja cen⁴. Białoruski system ekonomiczny, który można z uwagi na jego specyfikę określić mianem „łukanomi-

¹ K. Marzęda, *Pozycja ekonomiczna Białorusi*, w: *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009, s. 143.

² M. Żukowski, *Współpraca gospodarcza Polska – Białoruś*, w: *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005, s. 36.

³ Białoruś miałaby stać się państwem bez kolejek, deficytów i korupcji, za to z ochroną socjalną znajdującą się na wysokim poziomie. Opieką ze strony państwa mieli być otoczeni zwykli obywatele, mający dostęp do bezpłatnej edukacji i opieki zdrowotnej, dając wszystkim możliwość pracy za godziwe zarobki, J.M. Fiszer, *Białoruś między Rosją i Unią Europejską – konflikty interesów i perspektywy współpracy*, w: *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, red. A. Kantorowicz, Warszawa 2012, s. 25.

⁴ L. Złotnikow, *Białoruski model ekonomiczny – forma, treść, efektywność*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011, s. 61 i 63.

ki”⁵, staje się źródłem licznych trudności wpływających na wzrost niezadowolenia obywateli, co zagraża stabilności reżimu.

Należy stwierdzić, że przed rozpoczęciem procesów transformacyjnych na Białorusi istniały ekonomiczne przesłanki do zachowania starego modelu gospodarczego⁶. Po rozpadzie ZSRR białoruska gospodarka przeżywała okres silnej recesji, jednak już w 1995 roku udało się ten regres powstrzymać⁷. Na uwagę zasługuje prezydencki „Program rozwoju społeczno-gospodarczego Białorusi do roku 2000”, zakładający przywrócenie w zmodyfikowanej formie systemu socjalistycznego ze scentralizowaną gospodarką i elementami kapitalizmu⁸. Wprowadzone regulacje doprowadziły do tego, że Białoruś uniknęła „terapii szokowej” w sferze ekonomicznej, źle przemysłowych reform, czy też szkodliwej dla gospodarki prywatyzacji⁹, jednak w istocie utrzymana została, z niewielkimi zmianami, gospodarka sterowana centralnie.

Lata 90. XX w. to okres gospodarczego wzrostu, spowolniony w 1999 roku przez kryzys w Rosji. W drugiej połowie lat 90. wspierano rozwój eksportu, a także skutecznie zwalczano inflację. Pomimo istniejących trudności tempo rozwoju gospodarczego i wzrost PKB nadal były wysokie. W latach 2000-2003 gospodarka Białorusi rozwijała się w tempie 4,7-6,7% rocznie, przyspieszając gwałtownie w 2004 roku, kiedy to wzrost PKB wyniósł 11,4% (w następnych latach był on już

⁵ M. Iwanow, *Białoruś: zmiana drogowaskazów?*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011, s. 8.

⁶ Przemysł rozwinął się zwłaszcza w okresie rządów P. Maszeraua, który w latach 1965–1980 był sekretarzem Komunistycznej Partii Białorusi. Przed rozpadem ZSRR *Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka była jedną z najbardziej rozwiniętych* gospodarek tego państwa. Według MFW i Banku Światowego materialny poziom życia na Białorusi w 1989 roku w porównaniu z innymi państwami socjalistycznymi był bardzo wysoki. Wiele państw postsocjalistycznych będących obecnie członkami Unii Europejskiej, w przeliczeniu na jednego mieszkańca produkowało w 1989 roku znacznie mniej niż Białoruś, A. Alachnowiç, *Koszty zaniechania reform: Białoruś w latach 1991-2011*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011, s. 124.

⁷ Warto też zaznaczyć, iż deficyt budżetowy został utrzymany na niskim poziomie dzięki temu, że państwo oprócz środków budżetowych gromadziło oddzielnie środki pieniężne od podatników. Dzięki manipulowaniu wydatkami i przychodami władzom udawało się utrzymywać oficjalny deficyt budżetowy na pożądanym poziomie, H. Żukowska, M. Żukowski, *Gospodarka i systemy bankowe w wybranych krajach Europy Wschodniej*, Lublin 1999, s. 20.

⁸ E. Mironowicz, *Białoruś*, Warszawa 2007, s. 311 – 312. Program ten zakładał m.in. poprawę sytuacji finansowej państwa, podniesienie poziomu życia obywateli, dotacje dla przemysłu i rolnictwa, wysokie zasiłki dla bezrobotnych oraz powszechną dostępność mieszkań, ibidem. Mogłoby się wydawać, że prezydent Łukaszenka zawarł z Białorusinami swoisty kontrakt społeczny: ze swojej strony gwarantował stabilny wzrost poziomu życia i pewne bezpieczeństwo socjalne, żądając w zamian *de facto* apolityczności, L. Szerepka, *Oblicza Białorusi. Zapiski ambasadora*, Białystok 2016, s. 79.

⁹ S.N. Martynov, *The EU and Belarus: Time for a Fresh Start*, w: *The EU & Belarus: between Moscow & Brussels*, red. A. Lewis, London 2002, s. 307.

niższy). W wyniku światowego kryzysu ekonomicznego tempo rozwoju gospodarczego Białorusi zaczęło maleć, krytyczny punkt osiągając w latach 2010-2011¹⁰.

Trudności zaistniałe w procesie transformacji gospodarczej Białorusi od centralnie planowanej do rynkowej wynikały m.in. z braku konsekwencji we wprowadzaniu reform. W pierwszych latach po rozpadzie ZSRR podejmowane były próby transformacji ustrojowej nie przyniosły oczekiwanej poprawy sytuacji gospodarczej. W latach 90. XX w. zaznaczył się pewien spadek produktu krajowego brutto, produkcji przemysłowej, inwestycji, a także sprzedaży detalicznej towarów. Pomimo obserwowanego rozwoju zwiększył się deficyt budżetowy, nasiliły się procesy inflacyjne, wzrosło zadłużenie zewnętrzne oraz bieżące w zakresie operacji handlu zagranicznego. Znacznie pogorszyła się także sytuacja w rolnictwie; daremne okazało się poważne finansowe wsparcie z budżetu państwa postaci preferencyjnych kredytów dla przemysłu rolno-spożywczego. Rząd, sztucznie hamując ceny skupu i ograniczając ceny detaliczne na artykuły rolno-spożywcze przy galopującej inflacji, doprowadził do zwiększenia się deficytu budżetowego¹¹.

Pozostałością po czasach radzieckich jest wysoki stopień uprzemysłowienia i urbanizacji Białorusi¹². Gospodarka Białorusi jest bardzo energochłonna, stąd duże zapotrzebowanie na ropę naftową i gaz ziemny. Co ważne, na Białorusi występuje bardzo niskie bezrobocie¹³, na którego poziom ma wpływ m.in. migracja na Zachód

¹⁰ J.M. Fiszer, *Białoruś między...*, s. 27 – 28. Od 1996 roku aż do kryzysu zaistniałego pod koniec I dekady XXI w. Białoruś notowała stały wysoki wzrost gospodarczy. Średnie tempo wzrostu gospodarki Białorusi wahało się na poziomie 6,6% rocznie, będąc zdecydowanie wyższe niż w sąsiednich państwach, które dokonały transformacji ustrojowej i w których funkcjonowała od lat gospodarka rynkowa. Fenomen ten jest określany mianem „białoruskiej zagadki”. Najczęściej jest on tłumaczony zniekształceniami oficjalnych danych statystycznych, co miałyby wynikać z odmiennej metodologii badań, jednak w świetle analiz Banku Światowego wzrost gospodarczy na Białorusi miał charakter realny, K. Marzęda, s. 149.

¹¹ H. Żukowska, M. Żukowski, s. 18 – 19.

¹² Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka była nazywana „montownią ZSRR”. Na jej kompleks przemysłowy składał się m.in. przemysł precyzyjny, maszynowy, elektroniczny i zbrojeniowy. Funkcjonowało tam 1400 dużych kombinatów, elektrowni i kopalń o poważnym znaczeniu dla całego ZSRR. Tak wysoki poziom uprzemysłowienia znacząco wpływał na poziom życia mieszkańców republiki, który był najwyższy w całym ZSRR, K. Malak, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, Warszawa 2003, s. 22 – 23, za: K. Marzęda, s. 141.

¹³ Poziom rejestrowanego bezrobocia na Białorusi (często nie przekraczającego 1%) jest ewenementem na skalę światową. Przyczyną tego są bardzo niskie zasiłki dla osób pozostających bez pracy, związane dodatkowo z koniecznością pacy na rzecz państwa, jak również prowadzona od lat polityka sztucznego utrzymywania etatów, K. Falkowski, *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarek Białorusi, Rosji i Ukrainy*, Warszawa 2013, s. 166. Warto też wspomnieć o istnieniu tzw. bezrobocia ukrytego.

Europy oraz do Rosji. Ekonomiczna stabilność oraz trwający przez lata stały wzrost gospodarczy Białorusi zawdzięczała przede wszystkim niskim kosztom energii i surowców importowanych z Rosji. To właśnie redukcja tych ulg przez Moskwę (na co nałożył się dodatkowo globalny kryzys gospodarczy) spowodowała, że stan gospodarki białoruskiej począwszy od lat 2007-2008 stale się pogarsza. Duże uzależnienie Białorusi od dostaw rosyjskich węglowodorów stanowi zagrożenie nie tylko z powodu polityki rosyjskich władz, ale też z uwagi na kryzys w Rosji. Moskwa zaczęła ograniczać subsydiowanie białoruskiej gospodarki już od 2006 roku; Gazprom zaczął wówczas podnosić cenę gazu i stopniowo przejmował kontrolę nad gazociągiem jamalskim, którym surowiec płynie przez Białorus do Polski i Niemiec. Jeszcze większym problemem okazało się wprowadzenie ceł na ropę rosyjską. Przywrócenie preferencyjnych warunków dostaw surowców energetycznych stało się możliwe dopiero po uczynieniu szeregu ustępstw przez białoruskie władze¹⁴.

W drugiej dekadzie XXI wieku Białorusi znalazła się w długotrwałym kryzysie gospodarczym i społecznym. Nastąpił lawinowy wzrost podstawowych produktów, a także znacząco zwiększyła się inflacja¹⁵. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest przedłużająca się recesja gospodarcza w Rosji, będącej dla Białorusi głównym partnerem gospodarczym oraz drastyczny spadek cen paliw na rynkach światowych, które są jednym z kluczowych pozycji białoruskiego eksportu. Innym istotnym powodem zaistniałego kryzysu jest niewydolność modelu systemu gospodarczego, jaki istnieje na Białorusi. W 2015 roku po raz pierwszy od niemal dwudziestu lat odnotowano spadek PKB, co było głównie efektem znaczącego obniżenia poziomu produkcji i eksportu. Co za tym idzie, doszło też do poważnego uszczuplenia rezerw walutowych oraz postępującego osłabienia białoruskiego rubla¹⁶. Otrzymała od Rosji doraźna pomoc pozwoliła Centralnemu Bankowi Białorusi ustabilizować kurs rubla i wprowadzić jedyny kurs wymienny białoruskiej waluty¹⁷.

Warunki prowadzenia działalności gospodarczej na Białorusi na przestrzeni ostatnich lat znacząco się poprawiły, do czego w szczególności przyczyniło się utworzenie Unii Celnej, łączącej także Rosję i Kazachstan, a także Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, jak również wprowadzenie istotnych zmian w ustawodawstwie.

¹⁴ K. Czerniewicz, *Sektor energetyczny Białorusi*, BiznesAlert.pl, 19 października 2015 r., <http://www.cire.pl/item,118694,2,0,0,0,0,0,sektor-energetyczny-bialorusi.html>, [odczyt: 18.09.2016].

¹⁵ J.M. Fiszer, *Białorus między ...*, s. 29.

¹⁶ K. Kłyński, *Jak wyjść z kryzysu bez reform? Białoruskie władze wobec narastających problemów gospodarczych*, Komentarze OSW, 22 marca 2016 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-03-22/jak-wyjsc-z-kryzysu-bez-reform-bialoruskie-wladze-wobec>, [odczyt: 12.11.2016].

¹⁷ M. Iwanow, s. 8.

Na terytorium Republiki Białorusi istnieją także wolne strefy ekonomiczne, a jeszcze 2005 roku powstał Park Wysokich Technologii¹⁸. Problemem jest wszakże słabość sektora prywatnego. W 2011 roku sektor państwowy wytwarzał na Białorusi ok. 75% PKB, natomiast sektor prywatny składał się jedynie na 25%, przy czym tylko 15% produkowały małe i średnie przedsiębiorstwa. Podstawę białoruskiego przemysłu tworzą firmy-giganty, będące własnością państwa. Niektóre z nich, jak np. Mińska Fabryka Samochodów czy Białoruska Kompania Potasowa, zatrudniają ok. 20 tys. pracowników¹⁹.

W zarządzaniu białoruską gospodarką wykorzystywany jest model nakazowo-rozdzielczy. Warto zaznaczyć, że rząd na początku każdego roku ustanawia tempo wzrostu/spadku dla wszystkich gałęzi gospodarki. Wytyczne te są przekazywane wszystkim większym i średnim przedsiębiorstwom, także prywatnym. Przedsiębiorstwa te zmuszone są do zastosowania się do odgórnych wskaźników tempa wzrostu, obejmujących w szczególności wielkość produkcji, inwestycje w kapitał zakładowy, wielkość eksportu i importu, wydajność pracy, realne wynagrodzenia, energochłonność i in. Co kwartał wszystkie przedsiębiorstwa składają sprawozdanie z realizacji wytycznych przed odpowiednimi dla swojej branży ministerstwami, natomiast premier składa sprawozdanie z realizacji planu prezydentowi²⁰.

Na Białorusi ukształtował się system totalnej regulacji cen, przy czym oprócz ustanawianych przez rząd cen na towary pierwszej potrzeby oraz regulowania cen przedsiębiorstw – monopolistów, rząd ma prawo do ustalania maksymalnego indeksu wzrostu cen. Przekroczenie tych limitów wymaga uzasadnienia przed organami państwowymi, natomiast wszystkie podmioty gospodarcze są zobowiązane do sporządzania kalkulacji cen na swoje towary i usługi (nakłady powinny być „uzasadnione”, a zysk zostać wliczony w cenę w rozmiarze „niezbędnym do dalszej produkcji”). Ponadto, w stosunkach społecznych interes ogółu nierzadko ma prymat przed interesem jednostki²¹. W rolnictwie nadal dużą rolę odgrywają gospodarstwa kolektywne.

¹⁸ Zob. A. Herus (Gieruś), A. Kunc, *Atrakcyjność inwestycyjna Białorusi*, Rödl & Partner, http://www.roedl.com/fileadmin/user_upload/Roedl_Poland/Press/Blt_11_2012_ost.pdf, [odczyt: 3.02.2017].

¹⁹ A. Łahwiniec, A. Papko, *Jakie przeszkody stoją na drodze demokratyzacji i europeizacji Białorusi?*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011, s. 50.

²⁰ L. Złotnikow, s. 63.

²¹ Tamże, s. 64 – 65. Takie podejście ma w dużej mierze związek z wzięciem przez państwo na siebie zadania zaspokajania socjalnych potrzeb społeczeństwa. Utrzymanie rozbudowanego systemu świadczeń socjalnych okazało się problematyczne w sytuacji ekonomicznego kryzysu. Wsparcie państwa obejmuje rachunki za elektryczność i ogrzewanie, transport miejski, opiekę zdrowotną i edukację (np. w 2013 roku za litr benzyny Białorusini płacili odpowiednik 3 polskich złotych), A. Pisalnik, J. Bielecki, K. Olszewska, M. Kruszewska-Mikucka, *Białoruski cud gospodarczy. Bia-*

3. Zależność od Rosji

Wśród byłych republik radzieckich Białoruś jest najbliższym sojusznikiem Rosji. W wyniku postępującej kooperacji oba państwa zdołały utrzymać, względnie odtworzyć powiązania handlowe z czasów sowieckich. Dla Rosji powiązania handlowe stanowiły czynnik utrwalający prorosyjski kurs Białorusi, natomiast dla władz w Mińsku istotne było utrzymanie rosyjskich preferencji, gwarantujących dostęp do tanich surowców oraz rynku zbytu dla towarów. Należy zgodzić się z Adamem Eberhardtem, że istotą rosyjsko-białoruskich relacji handlowych stanowiła nie oddolna współpraca przedsiębiorstw, czy zaangażowanie prywatnego kapitału, ale aktywny udział państwa, który często był motywowany czynnikami politycznymi²².

Współpraca pomiędzy Białorusią i Rosją stała się ważnym elementem integracji gospodarczej państw członkowskich Wspólnoty Niepodległych państw. W styczniu 1995 roku Rosja i Białoruś powołały unię celną do której później przyłączały się kolejne państwa poradzieckie. Od lat zasadnicze znaczenie posiadało wszakże wspieranie Białorusi przez Rosję. Według szacunków białoruskich i rosyjskich ekspertów, łączna wartość wsparcia ze strony Rosji (zarówno w formie kredytów, jak i ulgowych cen na surowce energetyczne) okresowo przekraczała nawet 10 mld USD rocznie²³. W 1996 roku zostało utworzone Stowarzyszenie Białorusi i Rosji, a rok później – związek tych dwóch państw. W grudniu 1999 roku przedstawiciele Rosji i Białorusi podpisali zaś umowę o utworzeniu Państwa Związkowego.

Polityka energetyczna Rosji, jako narzędzie kształtowania stosunków międzynarodowych, tworzy dogodne warunki dla osiągnięcia jej celów politycznych²⁴. Dzieje się to m.in. poprzez uzależnienie poszczególnych państw od dostaw rosyjskich surowców energetycznych. Każda podwyżka cen rosyjskiej ropy i gazu pogarsza sytuację gospodarczą Białorusi, zmuszając jej rząd do zaciągania rosnących kredytów na spłatę deficytu handlowego²⁵. Utrzymanie Białorusi w rosyjskiej strefie wpływów gwarantuje Rosji bezpieczny handel z Zachodem, gdyż jest ona uzależniona gospodarczo od FR, natomiast tranzyt przez Ukrainę jest bardziej skomplikowany i problematyczny²⁶. Stąd też obawy przed potencjalną emancypacją²⁷ Białorusi, do czego

loruś warta miliardy, „Rzeczpospolita”, 28 czerwca 2013 r., <http://www.rp.pl/arttykul/1024541-Bialoruski-cud-gospodarczy--Bialorus-warta-miliardy.html#ap-1>, [odczyt: 08.12.2016].

²² A. Eberhardt, *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008*, Warszawa 2008, s. 112 – 113.

²³ K. Kłysiński, P. Żochowski, *Koniec mitu bratniej Białorusi. Uwarunkowania i przejawy rosyjskiego soft power na Białorusi po 2014 roku*, Warszawa, listopad 2016, s. 10.

²⁴ J. Gryz, *Determinanty rosyjskiej polityki międzynarodowej*, w: *Rosja między imperium a mocarstwem kolonialnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010, s. 105.

²⁵ A. Alachnovič, s. 141.

²⁶ Zob. A. Bryc, *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004, s. 158 – 159.

²⁷ Konkluzjom rosyjskich ekspertów o symptomach emancypacji Białorusi towarzyszy rosnące przekonanie elit w Rosji o niewystarczającym poziomie kontroli Moskwy nad Mińskiem, sprawowa-

mogłoby dojść np. w wyniku kolejnej „kolorowej rewolucji”. Możliwość wywierania wpływu na sąsiada za pomocą specyfiki energetycznych zależności stała się realna. Białoruś starała się wpisać negocjacje energetyczne w szerszy kontekst relacji z Rosją²⁸, jednak nie ulegało wątpliwości, że dominacja silniejszego partnera prowadzi do radykalnego ograniczenia w przyszłości możliwości politycznego manewru.

Rosja wywierała jednakże ekonomiczną presję na Białoruś²⁹, wykorzystując faktyczną pełną zależność ekonomiczną tego państwa od obrotu ze swoim wschodnim sąsiadem, co uwidaczniało się zwłaszcza w asymetrycznej wymianie handlowej oraz imporcie strategicznych dóbr. Pomiędzy Rosją i Białorusią zniesiono obowiązek wizowy, a w 2011 roku ostatecznie zrezygnowano z ceł. Na sile przybrał proces wykupywania kluczowych zakładów przemysłowych i zapewniania rosyjskim koncernom energetycznym pełnego udziału w energetycznych liniach przesyłowych wiodących na Zachód. Należy przy tym zauważyć, że system białoruskiej gospodarki przez lata opierał się w dużej mierze na zaledwie kilkunastu wielkich zakładach przemysłowych, dostarczających większości dochodów budżetowych. Pozbawienie Białorusi suwerenności gospodarczej prowadzi do ustanowienia pełnej kontroli politycznej ze strony Rosji³⁰. Gazprom dążył do przejęcia białoruskiego systemu gazociągowego; zasadniczym celem stało się wymuszenie prywatyzacji kluczowego przedsiębiorstwa – Biełtransgazu.

Specyficzną cechą białoruskiej gospodarki jest dążenie do maksymalnej kontroli procesów gospodarczych i wzmocnienia pozycji prezydenta poprzez zwiększenie udziałów państwa w spółkach akcyjnych, tworzenie holdingów państwowych, czy działania zapobiegające powstawaniu wpływowych grup biznesowych wśród nomenklatury, a także uniemożliwienie prywatyzacji. Warto zaznaczyć, że jednym z celów tej polityki jest niedopuszczenie na białoruski rynek rosyjskiego kapitału. Za sprawą prawa „złotej akcji” państwo przejęło większość akcji rafinerii w Mo-

nej dotąd za pomocą instrumentów energetycznych (dostaw ropy i gazu), handlowych (preferencji na rosyjskim rynku zbytu) oraz militarnych (ściślejszej współpracy armii obu państw), K. Kłyński, P. Żochowski, s. 6.

²⁸ Podpisany w 1995 roku Układ o przyjaźni, stosunkach dobrosąsiedzkich i współpracy podkreślał zbliżenie obu państw, czego wyrazem było m.in. odsprzedanie rosyjskiej kompanii Sławnieft mniejszościowego pakietu akcji rafinerii w Mozyrzcu, A. Eberhardt, s. 167.

²⁹ Jednym ze środków nacisku Rosji na Białoruś jest możliwość wstrzymania dostaw gazu, co miało miejsce w 2010 roku, zob. P. Soroka, *Bezpieczeństwo energetyczne: między teoria a praktyką*, Warszawa 2015, s. 66.

³⁰ J.P. Georgica, *Białoruś – między Polska a Rosją – konflikt czy dialog*, w: *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, red. A. Kantorowicz, Warszawa 2012, s. 11.

zryzu, ograniczając tym samym pozycję rosyjskiej Sławniefti posiadającej 42,75% udziałów przedsiębiorstwa³¹.

Białoruś jest państwem o niezwykle ważnym położeniu tranzytowym³². Przez jej terytorium wiedzie najkrótsza i najtańsza droga dla surowców i produktów rosyjskich na Zachód³³ i do Obwodu Kaliningradzkiego. Rosja czyni jednak starania, aby zmniejszyć rolę Białorusi jako państwa tranzytowego³⁴. Wyrazem starań Rosji były duże inwestycje rurociągowy, jak np. BTS i Nord Stream. Pomimo realizacji tych inwestycji tranzyt przez Białoruś nadal jest dla Rosji istotny.

Współpraca energetyczna między Rosją i Białorusią może być rozpatrywana w dwóch płaszczyznach: tranzytu rosyjskich węglowodorów przez białoruskie terytorium do Unii Europejskiej oraz bezpośredniej sprzedaży tych surowców Białorusi. Można wyróżnić dwa kierunki działania: dostawy surowców oraz dążenie władz rosyjskich do przejścia białoruskich rurociągow oraz przemysłu przetwórstwa ropy. Jednym z elementów rosyjskiej polityki energetycznej wobec Białorusi było dość swobodne traktowanie kwestii płatności za surowce³⁵. Przez kilkanaście lat Rosja utrzymywała niską cenę gazu dla Białorusi, co było szczególnie rażące w porównaniu z opłatami wnoszonymi przez państwa Europy Środkowej i Zachodniej. Poziom cen gazu przeznaczony dla odbiorców białoruskich pozwalał Rosji wywierać wpływ na politykę tego państwa³⁶.

Przy zadłużeniu Białorusi oraz niemożności jednorazowego uregulowania wierzytelności Rosja proponowała zamianę długów na udziały w przemyśle dłużnika. Białoruś przystawała na te propozycje, w skutek czego długi były spłacane zarówno

³¹ J. Gordziejew, *Stosunki białorusko-rosyjskie (1991-2008)*, w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010, s. 235.

³² Tranzyt węglowodorów przez Białoruś i Ukrainę jest oceniany jako nieprzejrzysty i podważający suwerenność narodową zaangażowanych stron, a przy tym zaburzający proces podejmowania decyzji. M. Kaczmarski, *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 59.

³³ Z uwagi na swoje położenie Białoruś jest kluczowym państwem w eksporcie gazu do państw Unii Europejskiej. M.M. Balmaceda, *The politics of energy dependency*, Toronto 2013, s. 155.

³⁴ K. Iwańczuk, *Pozycja geopolityczna Białorusi*, w: *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009, s. 134.

³⁵ M. Papła, *Białoruś: protektorat Rosji, pogranicze Europy czy stworzeń geopolityczny Europy Środkowo-Wschodniej* w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010, s. 250 – 251.

³⁶ B. Molo, *Polityka bezpieczeństwa energetycznego Federacji Rosyjskiej*, w: *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, red. E. Cziomer, Kraków 2008, s. 100 – 101. Bezpośrednio po rozwiązaniu ZSRR Rosja eksportowała na Białoruś ropę naftową za 8%, natomiast gaz ziemny za 5% ich ceny światowej, A. Eberhardt, s. 139, za: R. Antczak, *Handel zagraniczny Rosji w 1993 roku i pierwszym kwartale 1994 roku*, Warszawa 1994, s. 13 i 22 – 25.

w ciągnikach, jak i w udziałach Bieltransgazu. Przejmowanie udziałów w białoruskich przedsiębiorstwach następowało dzięki ustalaniu najpierw niskich cen na dostawy ropy naftowej i gazu ziemnego, a następnie drastycznego ich podnoszenia. Zdarzyło się tak w 2004 i 2006 roku, a osiągnięte porozumienia pociągały za sobą zgodę Białorusi na wzrost cen surowców oraz na sprzedaż ważnych instalacji przemysłowych³⁷.

Wiosna 2006 roku podjęła działania zmierzające do przejęcia udziałów w białoruskich przedsiębiorstwach energetycznych. Gazprom miał w szczególności nabyć 50% akcji przedsiębiorstwa Bieltransgaz. Jednocześnie zarysował się spór naftowy pomiędzy Rosją i Białorusią, w rezultacie którego w styczniu 2007 roku tranzyt rosyjskiej ropy przez to państwo został wstrzymany. Białoruś starała się wykorzystać zależność Rosji od tranzytu ropy przez swoje terytorium, licząc na rosnącą presję europejskich kontrahentów na władze FR. Rosja starała się natomiast przeciagać prowadzone z Białorusią rozmowy, aby wykorzystać zależność tego państwa od dostaw rosyjskiej ropy, której brak przynosił straty białoruskiej gospodarce³⁸.

Kryzys gospodarczy silnie dotknął Białoruś, powodując obniżenie poziomu życia, poważny wzrost cen i zadłużenia państwa, a także deficyt walut. Wartość białoruskiego rubla była sztucznie zawyżana, a na jego rynkowe urealnienie władze nie decydowały się z obawy przed masowymi niepokojami społecznymi³⁹. Kończył się również okres preferencji dla Białorusi ze strony jej wschodniego sąsiada. Symptomatyczny był w tym względzie wybuch tzw. wojny mlecznej, będącej wyrazem utwardzania przez Rosję polityki wobec „bliskiej zagranicy”⁴⁰. Stosunki energetyczne, dotąd zwykle oderwane od światowych realiów, były urynkawiane.

Korzystne tendencje w białoruskiej gospodarce w dużej mierze były efektem dobrej koniunktury zewnętrznej oraz ekonomicznej współpracy i wsparcia ze strony Rosji. Na wzrost gospodarczy pozytywnie wpływały także takie czynniki jak wzrost wydajności pracy czy poprawa efektywności energetycznej. Zagrożeniem dla podstaw wzrostu białoruskiej gospodarki była rezygnacja z reform instytucjonalnych i strukturalnych oraz reperkusje kryzysu gospodarczego w Rosji z 2008 roku⁴¹. Dla dalszego rozwoju białoruskiej gospodarki szczególnie groźny okazał się brak stanowczych reform, które mogłyby zmniejszyć ingerencję państwa w gospodarkę.

³⁷ M. Papła, s. 251.

³⁸ B. Molo, s. 103-104.

³⁹ J.P. Gieorgica, s. 16.

⁴⁰ T. Kapuśniak, *Ewolucja polityki Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy, Białorusi i Mołdawii*, w: *Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata*, red. T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, M. Gołoś, Lublin 2009, s.199.

⁴¹ K. Marzęda, s. 150.

4. Znaczenie otoczenia zewnętrznego

Na początku swoich rządów Aleksander Łukaszenka, deklarując gotowość zawarcia z UE wzajemnie korzystnego traktatu, wzywał zachodnich partnerów do otwarcia rynków dla białoruskich towarów oraz do usunięcia formalnych ograniczeń w handlu. Unia Europejska i Białoruś wynegocjowały i podpisały w 1995 roku Umowę o partnerstwie i współpracy (PCA), która m.in. odnosiła się do gospodarki rynkowej, mając na celu w szczególności regulację stosunków gospodarczych i handlowych. Porozumienie zawierało warunki wymiany handlowej, kwestie przepływu finansów i kapitału, zawierania transakcji, ochrony praw własności przemysłowej i intelektualnej, a także przewidywało zniesienie ograniczeń importowych na wybrane towary wyprodukowane na Białorusi. Państwo to otrzymywało przy tym preferencje handlowe takie, jakie mieli członkowie WTO⁴².

Unia Europejska przez lata wspierała Białoruś, czego wyrazem była realizacja programów pomocy technicznej, a także tych obejmujących pomoc humanitarną, jak również programów regionalnych oraz programów mających wspierać społeczeństwo obywatelskie. Część programów została jednakże wstrzymana wskutek sprzeciwu UE wobec niedemokratycznych działań prezydenta Łukaszenki, chcącego wzmocnić swoją władzę. Ponadto proces ratyfikacji podpisanego PCA został zamrożony, natomiast stosunki dwustronne na szczeblu ministerialnym uległy zawieszeniu⁴³.

W czasie kryzysu w 2008 roku prezydent Łukaszenka zwrócił się o pomoc do Międzynarodowego Funduszu Walutowego, chcąc stabilizować gospodarkę przez jej restrukturyzację, jak również za pomocą kredytów. Prezydent obiecał, że uzyskany kredyt w wysokości 3,5 mld USD przeznaczy na ustabilizowanie gospodarki i niezbędne reformy gospodarcze. Pozyskane kredyty zostały jednak roztrwonione bez przeprowadzania zapowiadanych reform⁴⁴.

W 2000 roku Białoruś porozumiała się z Rosją w sprawie wprowadzenia wspólnej waluty, którą miał być rosyjski rubel. Jednym z zasadniczych problemów okazało się jednak to, że wprowadzenie wspólnej waluty związane jest z zaistnieniem

⁴² R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białorusi w latach 1991 – 2011: studium politologiczne*, Polkowice 2011, s. 142. Polityka białoruskich władz, godząca w zasady demokracji, spowodowała dotkliwe reakcje ze strony Unii Europejskiej. Wśród wprowadzonych środków można wymienić m.in. zamrożenie części PCA w zakresie handlu, wstrzymanie unijnych części programów pomocy technicznej, a także odmowa wsparcia finansowego i technologicznego. Tamże, s. 144-145. Należy zaznaczyć, że Białoruś swój zamiar przystąpienia do WTO zgłosiła już w 1993 roku, jednak negocjacje w sprawie jej członkostwa jeszcze się nie zakończyły.

⁴³ A. Zagorski, *EU Policies Towards Russia, Ukraine, Moldova and Belarus*, "Occasional Paper Series", No. 35, s. 11, https://www.files.ethz.ch/isn/10671/doc_10702_290_en.pdf, [odczyt: 14.02.2017].

⁴⁴ J.M. Fiszer, s. 29.

znaczących przemian w polityce gospodarczej, które upodobniłoby ją do rosyjskiego modelu ekonomicznego. Jak zauważył Adam Eberhardt, doprowadzenie do unii walutowej z Rosją byłoby możliwe tylko wtedy, gdyby zrezygnowano z białoruskiego modelu gospodarczego, polegającego na zachowywaniu systemu gospodarki centralnie planowanej⁴⁵. Ostatecznie, za sprawą Białorusi, nie doszło do integracji walutowej obu państw.

Jak zauważa Krzysztof Falkowski, na przestrzeni lat 1996–2010 w zakresie obrotów handlu zagranicznego Białorusi istniała tendencja wzrostowa, przerwana jednakże zdecydowanym załamaniem się tych obrotów w 2009 roku. Załamanie to było spowodowane przede wszystkim ogólnoświatowym kryzysem gospodarczym, który również na Białorusi odcisnął silne piętno, prowadząc do recesji. Innymi istotnymi przyczynami problemów Białorusi był kryzys ekonomiczny w Rosji oraz spadek cen surowców energetycznych na rynkach międzynarodowych. Jednocześnie jednak już w 2010 roku Białoruś zanotowała wyraźny wzrost w zakresie obrotów handlowych z zagranicą⁴⁶. Białoruski eksport i import jest stosunkowo zróżnicowany. Państwo to jest znanym i cenionym, zwłaszcza na obszarze WNP, producentem i eksporterem towarów o wysokim stopniu przetworzenia i kapitałochłonnych⁴⁷.

W latach 90. XX w. w relacjach z Polską władze w Mińsku najbardziej zainteresowane były pragmatyczną współpracą gospodarczą, zwłaszcza zaś uzyskaniem możliwości tranzytu swoich towarów przez terytorium RP do Europy Zachodniej. Istotna była w szczególności budowa szerokotorowej linii kolejowej do Gdańska i dzierżawa od Polski kilku statków handlowych, a także perspektywa powstania własnej floty, która miała cumować w Gdańsku⁴⁸. Już w 2005 roku na Białorusi działało ok. 225 polsko-białoruskim przedsiębiorstw produkcyjno-handlowych oraz 135 przedsiębiorstw ze 100% udziałem kapitału polskiego. Pod względem liczy spółek

⁴⁵ A. Eberhardt, s. 139. Głównym przedmiotem sporu było określenie wpływu obu państw na politykę emisyjną. Białoruś domagała się, aby po wprowadzeniu wspólnej waluty nadal były utrzymywane dwa ośrodki emisyjne: w Moskwie i w Mińsku. Tamże, s. 134

⁴⁶ K. Falkowski, *Międzynarodowa konkurencyjność...*, s. 83. Warto zauważyć, że w latach 1996-2010 nastąpiły zmiany w zakresie struktury towarowej białoruskiego eksportu. W latach 90. XX w. największą jego część stanowiły maszyny, urządzenia i sprzęt transportowy oraz towary przemysłowe, zaś w 2010 roku najważniejszą grupą towarową białoruskiego eksportu były paliwa mineralne, smary i materiały pochodne, ibidem, s. 88.

⁴⁷ Tamże, s. 91. Białoruś w szczególności produkuje i eksportuje takie towary jak: traktory, samochody ciężarowe, kombajny, motocykle, łożyska czy lodówki. Jednocześnie jednak należy zauważyć, że towary wysokiej techniki mają znikomy udział w białoruskim eksporcie, natomiast ich udział w białoruskim imporcie stale wzrasta. Tamże, s. 91, 93.

⁴⁸ R. Zięba, *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Warszawa 2010, s. 228.

z udziałem kapitału zagranicznego Polska była wówczas w tym zakresie liderem, wyprzedzając m.in. Niemcy, Włochy, Austrię i USA⁴⁹.

Reformatorskie działania białoruskich władz z połowy drugiej dekady znajdują pozytywny odzew przedstawicieli międzynarodowych instytucji finansowych. Misje MFW, Banku Światowego czy Euroazjatyckiego Banku Rozwoju aprobują działalność nowych władz odpowiedzialnych za politykę gospodarczą. Władze Białorusi we współpracy z Bankiem Światowym wypracowały tzw. mapę drogową reform strukturalnych. Celem było pozyskanie kredytowania MFW i EABR. Program przewidywał:

- a) zmianę mechanizmów alokacji finansowania w gospodarce w kierunku ograniczenia, urynkowania oraz wprowadzenia równych szans dla przedsiębiorstw niezależnie od formy własności;
- b) transformację sektora publicznego, w tym oddzielenie funkcji własności od funkcji nadzoru w przypadku ministerstw oraz podległych im koncernów;
- c) stopniową liberalizację cen, w tym cen usług komunalnych;
- d) wypracowanie nowych mechanizmów polityki socjalnej, dostosowanej do ochrony społeczeństwa w okresie transformacji⁵⁰.

5. W stronę reform

Po 2008 roku władze Białorusi postanowiły stymulować popyt krajowy. Znaczący wzrost wynagrodzeń w sektorze publicznym w 2010 roku (motywowany zbliżającymi się wyborami) stał się jednym z decydujących czynników prowadzących do niezwykle poważnego kryzysu walutowego. W konsekwencji, w 2011 roku kurs dolara w białoruskich rublach wzrósł prawie trzykrotnie, ceny wzrosły ponad dwukrotnie, natomiast przeciętna płaca brutto zmniejszyła się z 530 USD w grudniu 2010 roku do 340 USD w grudniu 2011 roku. Co ważne, nastąpiła również półlegalna sprzedaż w 2011 roku oraz pierwszej połowie 2012 roku produktów naftowych wytworzonych z rosyjskiej ropy (jak rozpuszczalniki, rozcieńczalniki oraz smary). Dzięki temu towary te nie były objęte cłem, które Białoruś powinna była odprowadzać do budżetu Rosji, zgodnie z prawem unii celnej łączącej te dwa państwa oraz Kazachstan. Po wykryciu przez władze rosyjskie tego procederu, doszło do polubownego porozumienia o zaprzestaniu podobnej działalności przez Białoruś⁵¹.

⁴⁹ M. Żukowski, s. 41.

⁵⁰ A. Alachnovič, *Białoruś wybrała nową politykę gospodarczą*, ObserwatorFinansowy.pl, 14 lipca 2015 r., <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/bialorus-wybrala-nowa-polityke-gospodarcza>, [odczyt: 23.02.2017].

⁵¹ Tamże. Zaznacza się tutaj specyficzna polityka władz białoruskich, często z dystansem czy wręcz z niechęcią traktujących swoich sąsiadów, w tym z rezerwą odnoszących się do ścisłej i realnej

Przy posiadanym poziomie rezerw państwa nie stać było jednak na utrzymanie kursu w celach politycznych, w związku z czym władze zdecydowały się na jednorazową 30% dewaluację w drugiej połowie grudnia 2014 roku w odpowiedzi na jeszcze silniejszą deprecjację rosyjskiego rubla w analogicznym okresie. Warto zaznaczyć, że stało się to w wyniku gwałtownego spadku cen ropy oraz wpływu sankcji USA oraz UE na rosyjską gospodarkę, a w konsekwencji silnego jej spowolnienia. Ostatecznie jednak wynagrodzenia nie tylko nie zbliżyły się do obiecanych 1000 USD w 2015 roku, lecz nawet uległy zmniejszeniu – do 467 USD w maju tegoż roku. Po wyborach prezydenckich, w grudniu 2014 roku prezydent Łukaszenka dokonał zmiany osobowej rządu, w tym pięciu osób bezpośrednio odpowiedzialnych za gospodarkę. Prezydent wybrał na wspomniane stanowiska osoby o poglądach bardziej prorynkowych, które cieszą się ponadto dobrą renomą w środowisku eksperckim, dając tym samym zgodę na rozpoczęcie pozytywnych zmian w polityce makroekonomicznej, skierowanych na zrównoważenie gospodarki⁵². Pomimo rezygnacji w 2015 roku z radykalnych reform, prezydent Łukaszenka dostrzega konieczność wyeliminowania zbędnych wymagań, utrudniające działalność gospodarczą⁵³.

Na uwagę zasługują działania Narodowego Banku Białorusi (NBB), który znacznie uelastycznił politykę kursu płynnego, występując z oświadczeniem o ograniczeniu możliwości stosowania interwencji walutowych. NBB zastąpił także reżim jednorazowego fixingu kursu walutowego reżimem ciągłej podwójnej aukcji. Dzięki temu powstał przejrzysty mechanizm kształtowania się kursu rynkowego, w którym regulator będzie odgrywał mniejszą rolę. Ponadto w ciągu pierwszych pięciu miesięcy 2015 roku płace realne spadły o 3% w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego. Co więcej, NBB zacieśnił politykę monetarną. W celu przeciwdziałania odpływowi depozytów w walucie krajowej oraz ograniczenia oczekiwań inflacyjnych NBB podniósł stopy procentowe o 5% do 25%, wprowadzając sterowanie podażą pieniądza jako sposób na ograniczenie inflacji. NBB dokonał również zmiany w polityce komunikacji z rynkiem, tworząc tzw. Klub Kredytodawców, do którego należą przedstawiciele banków komercyjnych, największych przedsiębiorstw oraz ministerstw. Od połowy 2014 roku zamrożono również płace w sektorze budżetowym⁵⁴.

integracji z Rosją. Białoruś z jednej strony sprzeciwia się integracji z Unią Europejską, a z drugiej strony neguje potrzebę pełnej unifikacji w ramach Federacji Rosyjskiej.

⁵² Tamże.

⁵³ Президент требует облегчить условия для бизнеса, Экономика Беларуси, 14 lutego 2017 r., <http://belarus-economy.by/ru/economy-news-ru/view/prezident-trebuuet-oblegchit-uslovija-dlja-biznesa-321>, [odczyt: 24.02.2017].

⁵⁴ A. Alachnovič, *Białoruś wybrała...* Na jego spotkaniach Klubu Kredytodawców NBB wyjaśnia swoją politykę przedstawicielom sektora finansowego, sektora realnego i rządu, a partnerzy Klubu

6. Aktualna sytuacja gospodarcza Białorusi

Warte odnotowania jest to, że białoruska gospodarka posiada dużo więcej przewag komparatywnych w handlu zagranicznym niż Rosja. Przewaga Białorusi jest szczególnie wyraźna w zakresie towarów o niskiej oraz średnio-niskiej techniki, pracochłonnych oraz kapitałochłonnych. Pomimo słabości w zakresie wytwarzania towarów wysokiej techniki, należy stwierdzić, że białoruski przemysł prezentuje znaczący potencjał i jest w stanie skutecznie konkurować na rynkach międzynarodowych⁵⁵. Gospodarczy rozwój państwa w dużej mierze zależy jednakże od dostaw rosyjskich surowców energetycznych, co czyni Białorus podatną na naciski płynące ze strony władz w Moskwie.

Problemem pozostaje fakt, że przeważająca większość dochodu jest generowana przez przedsiębiorstwa państwowe. Kołchozy i sowchozy uważane są za wzorzec zarządzania produkcją rolną. Skutki dewaluacji są szybko niwelowane dzięki podwyżkom płac w sektorze budżetowym i wzrostowi emerytur. Poważnym problemem jest inflacja, niewystarczający poziom rezerw w banku centralnym oraz wysoki poziom zadłużenia⁵⁶. Pogarszająca się sytuacja ekonomiczna spowodowała wybuch poważnego społecznego niezadowolenia w 2017 roku. Jak bowiem trafnie zauważył P. Świerzak: „Ustabilizowana sytuacja ekonomiczna to element zapewniający spokój społeczny w kraju i źródło autentycznego poparcia ze strony części Białorusinów dla władzy prezydenta. Ekonomiczna legitymizacja zmniejsza także wiarygodność przekazu demokratycznej opozycji. Naruszenie gospodarczego fundamentu stanowi dla układu rządzącego w Mińsku poważną groźbę wybuchu niekontrolowanego społecznego niezadowolenia”⁵⁷.

Błędem władz było niewykorzystanie okresu niskich cen na rosyjskie surowce energetyczne do zmodernizowania produkcji. Tymczasem już w 2011 roku zużycie maszyn i sprzętu w przemyśle wynosiło 70%. Posiadanie tak przestarzałego sprzętu implikuje utratę konkurencyjności na rynkach zagranicznych. Praktycznie przez wszystkie lata istnienia niepodległej Białorusi utrzymuje się negatywne saldo bilan-

przedstawiają oczekiwania wobec NBB. Oprócz tego, NBB wraz z przedstawicielami rządu zaczął organizować comiesięczne spotkania z niezależnymi ekonomistami i przedstawicielami białoruskich *think-tanków*, co stanowi niewątpliwie przełom w dotychczasowej praktyce. Co ważne, NBB i rząd ograniczyły kredytowanie państwowych przedsiębiorstw w 2015 roku aż o połowę urynkawiając warunki przyznania kredytu. Tamże.

⁵⁵ K. Falkowski, s. 99.

⁵⁶ J.P. Gieorgica, s. 16. Szczególnym problemem, generującym wybuch społecznego niezadowolenia w marcu 2017 roku, był duży wzrost inflacji, co niekorzystnie wpływało na sytuację ekonomiczną większości społeczeństwa, pobierającą stałe, określone przez państwo wynagrodzenie.

⁵⁷ P. Świerzak, *Polityczne konsekwencje sytuacji ekonomicznej Białorusi*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2007 nr 6, s. 301.

su handlowego. Bieżąca konsumpcja jest zaś w coraz większym stopniu zaspokajana kosztem wzrostu długu zagranicznego. Leonid Złotnikow już w 2011 roku wskazał na poważny stan białoruskiej gospodarki. Jak zauważył, dla utrzymania białoruskiej gospodarki na osiągniętym poziomie konsumpcji PKB globalny napływ kapitału zagranicznego powinien wynosić nie mniej niż 1 mld USD miesięcznie⁵⁸.

Według Krzysztofa Falkowskiego, działania anty kryzysowe, jakie podjęła Białoruś w 2009 roku, okazały się skuteczne, choć niestety jedynie na krótką metę. Stabilizowanie gospodarki za pomocą kapitału zagranicznego, lecz bez podjęcia rzeczywistych reform ekonomicznych zwiększających efektywność funkcjonowania gospodarki, doprowadziło do padnięcia Białorusi w pułapkę zadłużenia zagranicznego oraz do kryzysu walutowego w 2011 roku. W jego wyniku znacznemu pogorszeniu uległa zarówno sytuacja ekonomiczna Białorusi, jak i pozycja konkurencyjna tego państwa na arenie międzynarodowej⁵⁹. Jednocześnie jednak kryzys zmusił białoruskie władze do częściowej liberalizacji dotychczasowego sposobu zarządzania gospodarką. Zakres wolności gospodarczej uległ dzięki temu zwiększeniu, choć już od 2005 roku wyraźnie dała się zauważyć poprawa sytuacji w zakresie swobody prowadzenia działalności gospodarczej⁶⁰.

Agnieszka Romaszewska-Guzy, dyrektor Bielsat TV, jest zdania, że obecnie Rosja nie ma wystarczających środków, aby wspomagać Białoruś, która poważne zyski osiąga głównie dzięki przerobowi i sprzedaży taniej ropy ze Wschodu. Z jednej strony Rosja nie chce wspierać Białorusi (jak było *de facto* przez całe lata), a z drugiej strony, chce sobie zapewnić jej pełną lojalność. Prezydent Łukaszenka dąży z kolei do zwiększenia swojej niezależności⁶¹. Uzależnienie Białorusi od Rosji jest wyznacznikiem specyfiki białoruskiej gospodarki, warunkującym zarazem bezpośrednio poziom jej stabilności makroekonomicznej i międzynarodowej konkurencyjności. Rosja, udzielając pomocy pogrążającej się w kryzysie białoruskiej gospodarce, konsekwentnie zwiększa tam swoje wpływy. Gospodarka Białorusi jest ponadto bardzo silnie uzależniona od światowej koniunktury cenowej w zakresie wąskiej grupy towarów, jakimi są produkty rafinacji ropy naftowej oraz nawozów potasowych⁶².

⁵⁸ L. Złotnikow, s. 69 i 71.

⁵⁹ K. Falkowski, s. 159.

⁶⁰ Tamże, s. 193 – 194.

⁶¹ T. Wandas, *Agnieszka Romaszewska dla Frondy: Białoruś widzi, że Rosja przestaje być dziś dla nich atrakcyjnym wzorcem!*, Portal Fronda.pl, 7 grudnia 2016 r., <http://www.fronda.pl/a/agnieszka-romaszewska-dla-frondy-bialorus-widzi-ze-rosja-przestaje-byc-dzis-atrakcyjnym-wzorcem,83206.html>, [odczyt: 8.12.2016].

⁶² K. Falkowski, s. 141.

W pierwszych latach drugiej dekady XXI w. Rosja zwiększyła możliwości instytucjonalnego wpływu na procesy gospodarcze zachodzące na Białorusi. Poprzez wstąpienie do Unii Celnej Białoruś zobowiązała się do ujednoczenia polityki celnej zgodnie z zasadami tego porozumienia, przy czym stawki w unii w ok. 80% odwzorowują taryfy rosyjskie. Członkostwo w Unii Celnej oznacza zarazem konieczność otwarcia rynku białoruskiego dla towarów rosyjskich i kazaskich. Co ważne, w 2011 roku Białoruś zgodziła się, że system prawny Unii Celnej będzie opierał się na standardach WTO w związku z planowaną akcesją Rosji do tej organizacji. Pociąga to za sobą dalsze zmiany w polityce celnej, które uniemożliwiają prowadzenie polityki protekcjonistycznej i w ten sposób chronią nieefektywną produkcję białoruską przed konkurencją towarów importowanych⁶³.

Uchodzący za głównego propagatora reform doradca ds. ekonomicznych prezydenta Białorusi Kirył Rudy w październiku 2015 roku publicznie opowiedział się za odejściem od tradycyjnej polityki nakazowo-rozdzielczej, opartej na ręcznym sterowaniu i regulowaniu rozwoju poprzez ściśle określone plany do wykonania. Co więcej, podkreślił również potrzebę szerokiej prywatyzacji oraz likwidacji nierentownych przedsiębiorstw. Tymczasem już w kolejnym wystąpieniu, wygłoszonym kilka tygodni później na Forum Ekonomicznym w Mińsku, Rudy przyznał, że reformy nie są aż tak niezbędne, brak również na nie społecznego zapotrzebowania oraz odpowiednich kadr urzędniczych, zdolnych do zaprogramowania i wdrożenia systemowych zmian w gospodarce. Wszystko wskazuje na to, że doradca białoruskiego prezydenta został zmuszony do publicznego wycofania się ze swoich propozycji. Prezydent Łukaszenka wielokrotnie podkreślał, że nie dopuści do żadnych reform, które jego zdaniem jedynie „spowodowałyby zamęt wśród obywateli, destabilizując sytuację”, co może „kosztować znacznie więcej niż spłata obecnego zadłużenia zagranicznego”. Jednocześnie białoruski lider otwarcie opowiedział się za ręcznym sterowaniem gospodarką, w tym za udzielaniem wsparcia nierentownym przedsiębiorstwom. Prezydent uznał więc, że jakiegokolwiek głębsze zmiany dotychczasowego modelu ekonomicznego mogłyby osłabić cały autorytarny system władzy, a nawet doprowadzić do wybuchu niezadowolenia społecznego⁶⁴.

⁶³ A. Wierzbowska-Miazga, *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, „Punkt Widzenia”, 2013 nr 34, s. 17.

⁶⁴ K. Kłysiński, *Jak wyjść z kryzysu....*. Warto zaznaczyć, że Kirył Rudy opowiada się także za wzmocnieniem klasy średniej, stawiając za wzór inne państwa. Ma on jednak świadomość tego, że o kierunku działań w sferze gospodarczej decyduje stanowisko elit politycznych, *Д. Заяц, Экономических реформ в Беларуси в 2016 году не будет*, Naviny.by. Белорусские новости, 3 listopada 2015 r., http://naviny.by/rubrics/economic/2015/11/03/ic_articles_113_190185, [odczyt: 24.02.2017].

Można stwierdzić, że białoruski prezydent usiłuje zachować przynajmniej niektóre elementy gwarancji socjalnych, w tym przede wszystkim wysoki poziom zatrudnienia w państwowym przemyśle. Niesie to ze sobą dwojakie korzyści: z jednej strony łagodzi to nastroje społeczne, z drugiej zaś – poprzez system krótkoterminowych, przedłużanych co kilka lat umów o pracę – pozwala na kontrolowanie znaczącej części białoruskiego społeczeństwa. Unikając likwidacji nierentownych zakładów władze Białorusi ostrożnie podchodzą również do kwestii prywatyzacji, gdyż w większości przypadków celem jest zwykle sprzedaż jedynie mniejszych pakietów. Można zatem uznać, iż władze Białorusi nie tylko nie są gotowe do reformowania gospodarki poprzez prywatyzację, ale również nie widzą w niej efektywnego źródła przychodu, pozwalającego uzupełnić malejące rezerwy walutowe⁶⁵. W przyszłości procesy prywatyzacyjne mogą jednak przybrać na sile, a potencjalne korzyści mogą stać się udziałem m.in. przedsiębiorców z Polski, którzy zachęceni są do inwestowania na Białorusi⁶⁶.

7. Zakończenie

W 2005 roku prezydent Łukaszenka stwierdził, że bazą białoruskiej polityki jest ekonomia, która determinuje priorytety zarówno kierunków polityki zagranicznej, jak i procesów wewnętrznych⁶⁷. Przez lata Białoruś osiągała wysokie tempo wzrostu gospodarczego. Dobre wyniki gospodarcze Białorusi były zresztą często poddawane krytyce, jednak stabilność białoruskiej gospodarki była faktem. Był to zresztą jeden z powodów dla którego prezydent Łukaszenka cieszy się tak dużym poparciem społeczeństwa. Poważny udział w zaistnieniu tak pomyślnej sytuacji ekonomicznej miała w szczególności bliska współpraca z Rosją.

Stan białoruskiej gospodarki może jednak budzić niepokój, głównie z uwagi na gospodarczą niewydolność istniejącego systemu. Ważne jest wszakże to, że nawet wśród ludzi należących do elit rządzących pojawiają się opinie o odejściu od gospodarki nakazowo-rozdziałowej. Kolejnym, być może jeszcze ważniejszym problemem, jest fakt wykupywania składników państwowego majątku przez podmioty związane z Federacją Rosyjską. Należy jednak zaznaczyć, że szereg przedsiębiorstw wciąż pozostaje pod kontrolą państwa, choć sytuacja ta może stopniowo ulegać zmianie.

⁶⁵ K. Kłyśński, *Jak wyjść z kryzysu...*

⁶⁶ *Współpraca gospodarcza. Pięć przyczyn, żeby inwestować w Białoruś*, Ambasada Republiki Białoruś w Rzeczypospolitej Polskiej, http://poland.mfa.gov.by/pl/bilateral_relations/trade_economic, [odczyt: 23.02.2017].

⁶⁷ M. Mączka, *Geopolityka i geostrategia Białorusi w świecie – jak widzi i kształtuje ją Mińsk?*, w: *Białoruś – terra incognita: Materiały z konferencji*, red. M. Smoleń, Kraków 2010, s. 42.

Forsowany przez białoruskie władze model systemu gospodarczego okazał się trwały, efektywny i odporny na szereg wstrząsów. Duży udział w osiągniętych wynikach miały dostawy tanich surowców energetycznych z Rosji, co przez lata rekompensowało braki powodowane izolacją państwa, obecnym w gospodarce centralnym planowaniem, czy też słabym rozwojem sektora prywatnego. Ponadto przykład wielu państw (w tym Polski), których transformacja ustrojowa obfitowała w liczne patologie, nie jest zbyt zachęcający dla Białorusi. Stąd też niechęć Białorusinów do radykalnych reform – słynnej „terapii szokowej” czy do ograniczenia ingerencji państwa w gospodarkę.

W odniesieniu do wpływu Rosji na białoruską gospodarkę należy stwierdzić, że Białoruś jest od początku swojego niepodległego bytu silnie uzależniona od wschodniego sąsiada. Dotyczy to zwłaszcza relacji energetycznych – importu gazu ziemnego i ropy naftowej, które posiadają kluczowe znaczenie dla białoruskiej gospodarki. Silne więzy łączące Białoruś z Rosją są trudne do zerwania, co wpływa na zawężenie pola manewru politycznego władz w Mińsku.

Rosja posiada wiele możliwości wywierania wpływu na Białoruś, głównie o charakterze gospodarczym. Mając na celu podporządkowanie sobie Białorusi, Rosja przez lata wspierała swojego zachodniego sąsiada, przy czym pogłębianie gospodarczej zależności szło w parze z integracją polityczną obu państw. Białoruski dyktator stara się jednakże zachować maksymalną niezależność i należy przyznać, że w swoich działaniach jest, jak dotąd, skuteczny.

Odnosząc się do kwestii przyszłości białoruskiej gospodarki, można stwierdzić, że w przewidywalnej przyszłości dotychczasowy model systemu gospodarczego zostanie jeszcze utrzymany, choć może wzrosnąć ilość inwestycji, a także w pewnym stopniu realne jest zwiększenie sfery wolności w gospodarce. Wprowadzane stopniowo zmiany stanowią już obecnie zachętę dla inwestorów, a należy założyć, że sytuacja pod tym względem ulegnie dalszej poprawie. Jeśli jednak działania władz nie przyniosą poprawy, nasilające się protesty społeczne (zwłaszcza w przypadku ich zewnętrznej inspiracji) mogą zagrozić stabilności władzy.

Bibliografia:

- Alachnovič A., *Koszty zaniechania reform: Białoruś w latach 1991-2011*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011.
- Antczak R., *Handel zagraniczny Rosji w 1993 roku i pierwszym kwartale 1994 roku*, Warszawa 1994.
- Balmaceda M.M., *The politics of energy dependency*, Toronto 2013.
- *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011.

- *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, red. A. Kantorowicz, Warszawa 2012.
- *Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata*, red. T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, M. Gołoś, Lublin 2009.
- *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009.
- Bryc A., *Cele polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2004.
- Czachor R., *Polityka zagraniczna Republiki Białorusi w latach 1991-2011: studium politologiczne*, Polkowice 2011.
- Eberhardt A., *Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008*, Warszawa 2008.
- Falkowski K., *Międzynarodowa konkurencyjność gospodarek Białorusi, Rosji i Ukrainy*, Warszawa 2013.
- Fiszer J.M., *Białoruś między Rosją i Unią Europejską – konflikty interesów i perspektywy współpracy*, w: *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, red. A. Kantorowicz, Warszawa 2012.
- Gieorgica J.P., *Białoruś – między Polska a Rosją – konflikt czy dialog*, w: *Białoruś między Unią Europejską a Rosją*, red. A. Kantorowicz, Warszawa 2012.
- Gordziejew J., *Stosunki białorusko-rosyjskie (1991-2008)*, w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010.
- Gryz J., *Determinanty rosyjskiej polityki międzynarodowej*, w: *Rosja między imperium a mocarstwem kolonialnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010.
- Iwanow M., *Białoruś: zmiana drogowskazów?*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011.
- Iwańczuk K., *Pozycja geopolityczna Białorusi*, w: *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009.
- Kaczmarek M., *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
- Kapuśniak T., *Ewolucja polityki Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy, Białorusi i Mołdawii*, w: *Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata*, red. T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, M. Gołoś, Lublin 2009.
- Kłysiński K., Żochowski P., *Koniec mitu bratniej Białorusi. Uwarunkowania i przejawy rosyjskiego soft power na Białorusi po 2014 roku*, Warszawa 2016.
- Łahwiniec A., Papko A., *Jakie przeszkody stoją na drodze demokratyzacji i europeizacji Białorusi?*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011.
- Malak K., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi*, Warszawa 2003.

- Martynov S.N., *The EU and Belarus: Time for a Fresh Start*, w: *The EU & Belarus: between Moscow & Brussels*, red. A. Lewis, London 2002.
- Marzęda K., *Pozycja ekonomiczna Białorusi*, w: *Białoruś w stosunkach międzynarodowych*, red. I. Topolski, Lublin 2009.
- *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, red. E. Cziomer, Kraków 2008.
- Mironowicz E., *Białoruś*, Warszawa 2007.
- Moło B., *Polityka bezpieczeństwa energetycznego Federacji Rosyjskiej*, w: *Międzynarodowe bezpieczeństwo energetyczne w XXI wieku*, red. E. Cziomer, Kraków 2008.
- Papła M., *Białoruś: protektorat Rosji, pogranicze Europy czy stworzeń geopolityczny Europy Środkowo-Wschodniej* w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010.
- *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, red. L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor, Kraków 2010.
- *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005.
- *Rosja między imperium a mocarstwem kolonialnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010.
- Soroka P., *Bezpieczeństwo energetyczne: między teoria a praktyką*, Warszawa 2015.
- Szerepka L., *Oblicza Białorusi. Zapiski ambasadora*, Białystok 2016.
- *The EU & Belarus: between Moscow & Brussels*, red. A. Lewis, London 2002.
- Wierzbowska-Miazga A., *Wsparcie drogą do podporządkowania. Rosja wobec Białorusi*, „Punkt Widzenia”, nr 34, OSW, Warszawa 2013.
- Zięba R., *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Warszawa 2010.
- Złotnikow L., *Białoruski model ekonomiczny – forma, treść, efektywność*, w: *Białoruś: dalsza droga do demokracji*, red. M. Iwanow, Wrocław 2011.
- Żukowski M., *Współpraca gospodarcza Polska – Białoruś*, w: *Polska – Białoruś. Problemy sąsiedztwa*, red. H. Chałupczak, E. Michalik, Lublin 2005.
- Żukowska H., Żukowski M., *Gospodarka i systemy bankowe w wybranych krajach Europy Wschodniej*, Lublin 1999.